

مروری بر نقش خانواده بر افت تحصیلی دانش آموزان

فاطمه قراگزلو^۱

^۱ آموزگار آموزش و پرورش مقطع ابتدایی شهر تهران

fatemegharaguzlo1998@gmail.com

۰۹۱۰۲۷۶۳۹۰۱

چکیده:

امروزه نظام آموزشی هر جامعه زیربنای توسعه اجتماعی به شمار می‌رود؛ از آنجاکه در هر نظام آموزشی، پیشرفت و عملکرد تحصیلی به عنوان مهم‌ترین شاخص توفیق فعالیت‌های علمی و آموزشی محسوب می‌شود، شناسایی عوامل موفقیت در رفع مشکلات و نارسایی‌های موجود در سیستم آموزشی مهم است؛ یکی از شایع‌ترین مشکلات در سطوح مختلف تحصیلی، افت تحصیلی است؛ افت تحصیلی یکی از مشکلات اساسی نظام‌های آموزشی در دنیای کنونی است بطوری که هر سال مقادیر زیادی از امکانات مالی و نیروهای انسانی، آموزشی و پرورشی به این معضل اختصاص می‌یابد، لذا بررسی عوامل مؤثر بر افت تحصیلی دانش‌آموزان از اهمیت خاصی نزد پژوهشگران علوم تربیتی و روان‌شناسی برخوردار است. از جمله عوامل مؤثر بر افت تحصیلی می‌توان به خانواده و کارکردهای آن اشاره نمود. لذا هدف پژوهش حاضر آن است که از طریق مرور منابع موجود، در پی تبیین این موضوع باشیم. روش پژوهش حاضر، توصیفی و کتابخانه‌ای بوده و با مرور اسناد، کتب و مقالات موجود در ژورنال‌ها و سایت‌های معتبر علمی داخلی به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته شد. بطور کلی مطابق یافته‌های پژوهش، از جمله عوامل خانوادگی مؤثر بر افت تحصیلی می‌توان به: فقر مالی خانواده، امنیت محیط خانواده، عدم حضور یکی از والدین، پایین بودن تحصیلات خانواده، والدین اهل مطالعه، هم‌گسختگی خانواده، کم‌سوادی والدین، مشکلات عاطفی، انزوا، جو اجتماعی روانی خانواده، عدم ارتباط صمیمانه با پدر و مادر، میزان درآمد خانواده، شغل والدین، میزان تفاهم والدین، وضعیت تحصیلی سایر خواهران و برادران، فرهنگ‌پذیری خانواده، مشارکت والدین در امور مدرسه و دبستگی نوجوان- والدین، آمیزش مذهبی والدین با فرزندان، نظارت و کنترل مطلوب اشاره نمود.

واژگان کلیدی: افت تحصیلی، عوامل افت تحصیلی، خانواده، دانش‌آموزان.

مقدمه و بیان مساله

آموزش و پرورش یکی از قدیمی‌ترین نهادهای اجتماعی است که از بدو تشکیل زندگی گروهی انسان و در پاسخ به نیاز انسان‌ها در روابط متقابل به شکل ابتدایی خود وجود داشته است؛ از دیدگاه دورکیم^۱، آموزش و پرورش یک واقعیت اجتماعی است و نقش آن وارد کردن و جادادن فرد در نظام اجتماعی است (طیبیان و کریمیان، ۱۳۹۷). از وظایف اساسی آموزش و پرورش عمومی در هر کشور، انتقال میراث فرهنگی جامعه، پرورش استعدادها و دانش‌آموزان و آماده‌سازی آنان برای شرکت فعال در جامعه است؛ عدم موفقیت نظام‌های آموزشی در به انجام رساندن این رسالت مهم در بسیاری از مواقع به‌صورت افت یا شکست تحصیلی بروز می‌کند که شامل کیفیت ضعیف یادگیری دانش‌آموزان، تکرار پایه و ترک تحصیل است (بازرگان، ۱۳۷۸؛ نقل در شجاعی شمیرانی و همکاران، ۱۴۰۰). به تعبیری مسأله افت تحصیلی به عنوان یکی از بحث برانگیزترین مسائل آموزش و پرورش و آموزش

¹ Durkheim

عالی در دهه های اخیر مطرح بوده است که می تواند هم برای مدارس و هم در مقیاس بزرگتر برای جامعه پیامدهای نامطلوبی به بار آورد که از جمله مهمترین آنها بزهکاری و گرایش به اعتیاد در نوجوانان را می توان نام برد (نا²، ۲۰۱۷). همچنین وجود پژوهش های زیاد در این حوزه منعکس کننده اهمیت عملکرد تحصیلی در نظام های آموزشی است و عملکرد تحصیلی پایین مشکل بزرگی برای جامعه است و می تواند اثرات منفی برای خانواده و اجتماع به همراه داشته باشد (رنجگر و همکاران، ۱۴۰۰)؛ به عبارتی این پدیده نامطلوب برای کل جامعه مسأله جدی ایجاد کرده که در مواردی ریشه در کیفیت نظام آموزشی ما داشته و اذهان متفکران اجتماعی، برنامه ریزان کتاب های دولتی، مربیان آموزشی، جامعه شناسان، روانشناسان، خانواده ها، سیاستمداران و غیره را به خود مشغول داشته است (طیبیان و همکاران، ۱۳۹۷). بر اساس نظریه برونفن برنر³ (۱۹۷۹)، سه نظام اصلی فرد را تحت تاثیر قرار می دهد؛ این سه نظام از طریق نظام میانی⁴ به هم مرتبط بوده و از نظام کلی زمان⁵ تاثیر می پذیرند؛ نظام خرد⁶ شامل خانواده، گروه همسالان، همسایه ها و غیره؛ نظام بیرونی⁷ شامل نهادهای محلی مانند مدرسه و مسجد و نظام کلان⁸ شامل موقعیت های اجتماعی بزرگتر، ارزش های فرهنگی، خط مشی های سیاسی و اقتصادی است (رنجگر و همکاران، ۱۴۰۰)؛ و از آن جا که در هر نظام آموزشی، پیشرفت تحصیلی به عنوان مهمترین شاخص توفیق فعالیت های علمی و آموزشی محسوب می شود، بررسی عوامل موثر بر پیشرفت تحصیلی دانش آموزان از اهمیت خاصی نزد پژوهشگران علوم تربیتی و روانشناسی برخوردار است (افشاری، ۱۳۹۵). در زمینه افت تحصیلی و عملکرد تحصیلی دانش آموزان و نقش خانواده تحقیقات و پژوهش های زیادی در استان ها و شهرهای مختلف صورت گرفته است و این نشانگر جدی بودن مسأله افت تحصیلی است که اذهان غالب اندیشمندان، خصوصاً مسئولین آموزش و پرورش را به خود جلب کرده است؛ برای مثال:

ممشلی (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان "بررسی عوامل اجتماعی موثر بر افت تحصیلی دانش آموزان متوسطه نظری شهر مینودشت" به این نتایج دست یافت که بین دو متغیر افت تحصیلی و میزان تحصیلات پدر، میزان تحصیلات مادر رابطه معنی داری وجود دارد. همچنین محاسبه میزان همبستگی اسپیرمن بین دو متغیر افت تحصیلی و درآمد پدر نتایج حاکی از این مطلب بود که بین این دو متغیر رابطه معنی داری وجود دارد. همچنین مشخص گردید که بین دو متغیر افت تحصیلی و درآمد مادر ارتباط معنی داری وجود دارد. محاسبه میزان همبستگی اسپیرمن بین دو متغیر افت تحصیلی و شغل پدر و شغل مادر، چنین بیان شد که بین این دو متغیر رابطه وجود دارد. همچنین بین دو متغیر افت تحصیلی و میزان اعتماد خانواده رابطه معنی داری وجود دارد؛ محاسبه میزان همبستگی اسپیرمن بین دو متغیر افت تحصیلی و میزان نظارت خانواده و سابقه معلم نیز چنین بیان شد که بین این دو متغیر رابطه معنی داری وجود دارد. همچنین دلایلی که (۱۳۸۰) در تحقیقی تحت عنوان "تحلیل عوامل موثر بر دانش آموزان در معرض افت تحصیلی از دیدگاه معلمان مدارس ابتدایی تهران" انجام داده است؛ در این تحقیق ۷ عامل مهم یعنی، آموزشی، رفتاری، اجتماعی، اقتصادی، خانواده، حضور تکرار پایه در یک سال که بر دانش آموزان در معرض خطر افت تحصیلی موثر هستند تحلیل شده است. در این تحقیق آمده است: به نظر معلمان بهترین راهبردهای جلوگیری از شکست تحصیلی راهبردهای آموزشی است. همچنین پورقاز (۱۳۸۰) در پژوهشی به بررسی عوامل موثر بر افت تحصیلی دانش آموزان مقطع ابتدایی شهرستان چابهار پرداخته و در نتایج خود دریافت است که بین فقدان نیروی انسانی ماهر و متخصص، عوامل فرهنگی و اجتماعی و عوامل اقتصادی خانواده ها در افت تحصیلی دانش آموزان نقش بسزایی را ایفا می نمایند. همچنین رحیمی پردنجانی و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی پیرامون "بررسی فراونی و عوامل موثر در افت تحصیلی دانشجویان ساکن خوابگاه دانشکده های پیراپزشکی و بهداشت دانشگاه علوم پزشکی گلستان در سال تحصیلی ۱۳۹۰-۱۳۹۱" به این نتیجه رسیدند که تحصیلات والدین در پیشرفت تحصیلی فرزندان به عنوان امری غیرقابل اجتناب محسوب می شود، به نظر می رسد والدینی که دارای سطح تحصیلات بالاتری می باشند از فرزندان خود نیز چنین انتظاری خواهند داشت، بنابراین الگوی بهتری برای آنان محسوب خواهند شد به نحوی که این امر به طور ناخودآگاه در فرزندان این حس را ایجاد خواهد کرد تا همچون والدین خود تلاش و کوشش بیشتر و عملکرد موفق تری را نشان دهند.

چنانچه بیان گشت، عملکرد تحصیلی به عنوان مهم ترین شاخص توفیق فعالیت های علمی و آموزشی در هر نظام آموزشی محسوب می شود، لذا بررسی عوامل موثر بر عملکرد تحصیلی و افت تحصیلی دانش آموزان از اهمیت خاصی نزد پژوهشگران علوم تربیتی و روان شناسی برخوردار است. از

² Na

³ Bronfen brenner

⁴ mesosystem

⁵ chronosystem

⁶ microsystem

⁷ exsosystem

⁸ macrosystem

جمله عوامل مؤثر بر وضعیت تحصیلی و افت تحصیلی می‌توان به خانواده و کارکردهای آن اشاره نمود؛ خانواده یک نظام اجتماعی و طبیعی است که ویژگی‌های خاص خود را دارد و نهاد اولیه هر جامعه ای به شمار می‌رود که کانون ظهور عواطف انسانی و روابط صمیمانه میان افراد است و می‌توان گفت "خانواده" تأثیر مستقیم و بسزایی بر عملکرد جامعه و دانش‌آموزان دارد (علیمرادی، ۱۴۰۰). بنابراین با توجه به مطالعه و مرور پیشینه پژوهش‌های انجام گرفته، می‌توان نقش مهم خانواده را در افت تحصیلی و عملکرد دانش‌آموزان مهم و حیاتی دانست؛ لذا هدف پژوهش حاضر آن است که از طریق مرور منابع موجود، در پی تبیین این موضوع باشیم؛ بنابراین ابتدا به (۱) مفهوم افت تحصیلی و اهمیت مطالعه آن؛ (۲) دلایل و عوامل مؤثر بر افت تحصیلی؛ (۳) نقش و جایگاه خانواده در افت تحصیلی پرداخته خواهد شد و در نهایت در نتیجه‌گیری پژوهش مفصلاً بحث خواهد شد.

(۱) مفهوم افت تحصیلی و اهمیت مطالعه آن

مفهوم افت تحصیلی به معنای نزول از یک سطح بالاتر به سطحی پایین‌تر است (توده رنجبر و عراقی، ۱۳۹۷)؛ به عبارتی منظور از آن کاهش عملکرد تحصیلی دانش‌آموز از سطحی رضای بخش به سطحی نامطلوب است، همچنین سازمان یونسکو ۹ مفهوم افت تحصیلی را به تکرار پایه، ترک تحصیل زودرس و کاهش کیفیت آموزشی و تحصیلی دانش‌آموزان و دانشجویان نسبت می‌دهد (یونسکو، ۱۹۸۴). اصل واژه افت در فرهنگ عمید، افت را کمبود کمی و کاست و نقصان معنا کرده است؛ همچنین در فرهنگ معین واژه افت به معنای افتادن کمبود جنس، کمی و کاست و نقصان می‌باشد و منظور از افت تحصیلی کاهش عملکرد تحصیلی و درسی دانش‌آموز از سطح رضایت بخش به سطحی نامطلوب است (مهدی‌مقدم و کدخدایی، ۱۴۰۱)؛ به عبارت دیگر افت تحصیلی شامل جنبه‌های مختلف شکست تحصیلی چون غیبت مطلق از مدرسه، ترک تحصیل قبل از موعد مقرر، تکرار پایه تحصیلی، نسبت میان سنوات تحصیلی دانش‌آموز و سال‌های مقرر آموزش و کیفیت نازل تحصیلات می‌شود (پیری، ۱۳۹۷). بطور کلی برای تبیین شکست تحصیلی معمولاً از کلمه‌ای افت یا اتلاف تحصیلی استفاده می‌شود؛ از دیدگاه امین فر (۱۳۶۵) اصطلاح افت یا اتلاف در آموزش و پرورش از زبان اقتصاددانان گرفته شده است و آموزش و پرورش را به صنعتی تشبیه می‌کند که بخشی از سرمایه و مواد اولیه که باید به محصول نهایی تبدیل شود را تلف می‌کند و نتیجه‌ی مطلوب و مورد انتظار را به بار نمی‌آورد (مهدی‌مقدم و کدخدایی، ۱۴۰۱). بطور کلی افت تحصیلی را به افت کمی و افت کیفی تقسیم می‌کنند؛ افت کمی عبارتست از درصد دانش‌آموزان یک دوره آموزشی که به سبب مردود شدن با ترک تحصیل توانسته‌اند آن دوره را با موفقیت بگذرانند و منظور از افت تحصیلی کیفی، نارسایی در رسیدن به هدف‌های تعیین شده و یا عدم تحقیق بخشی از این هدف‌هاست؛ بنابراین تفاوت بین دانش و مهارت فارغ‌التحصیلان یک دوره آموزشی و هدف‌های تعیین شده برای این دوره، افت کیفی را نشان می‌دهد (طیبیان و همکاران، ۱۳۹۷). در ادامه به ضرورت مطالعه افت تحصیلی پرداخته می‌شود:

چنانچه در مقدمه بیان گردید، سازمان بزرگ آموزش و پرورش با یک مشکل آموزشی به نام «افت تحصیلی» دانش‌آموزان در مقاطع مختلف روبروست. پدیده افت تحصیلی دانش‌آموزان که به یک مسأله فراگیر و گسترده در جامعه تبدیل شده است و مانعی جدی برای رسیدن به اهداف عالی آموزش و پرورش می‌باشد که مقامات رسمی کشور را به چاره‌جویی و اقدام عملی در جهت اصلاح و رفع و یا پیشگیری آن وا می‌دارد. «افت تحصیلی» مسأله‌ای نیست که بتوان آن را نادیده گرفت، چرا که از سال‌ها قبل این پدیده در نظام آموزشی ما وجود داشته و تا الان ادامه دارد (طیبیان و همکاران، ۱۳۹۷). یافته‌های آماری از مدارس کشور، نشان‌دهنده آن است که افت تحصیلی به صورت مردودی، ترک تحصیلی زودرس و یا اشکال دیگر آن مقادیر زیادی از منابع مالی، ملی و استعداد‌های انسانی جامعه را تلف می‌کند؛ بنابراین عدم توجه به علل افت تحصیلی و پیشگیری از آن نه تنها خسارت اقتصادی زیادی را به جامعه و کشور وارد می‌کند؛ بلکه باعث افزایش میزان بیکاری‌ها در آینده شده و سرمایه فرهنگی نیز از بین می‌رود؛ به نظر می‌رسد که بهترین راه شناسایی عوامل افت تحصیلی برای جلوگیری از بروز آن است (گراوند و همکاران، ۱۴۰۰).

بطور کلی افت تحصیلی یکی از مشکلات عمده‌ی نظام‌های آموزشی در دنیای کنونی است و هر سال مقادیر زیادی از امکانات مالی و نیروهای انسانی، آموزشی و پرورشی به این معضل اختصاص می‌یابد. بطور کلی نفیسی (۱۳۷۱) خسارت‌های ناشی از شکست تحصیلی در ایران از سه جنبه مورد بررسی قرار داده و به آن اشاره کرده است:

الف) هزینه‌های تحمیل شده بر دولت شامل:

اتلاف هزینه جاری اداره موسسات آموزشی توسط دولت؛

اتلاف سرمایه‌گذاری‌های ثابت برای احداث و تجهیز فضاهای آموزشی و پرورشی؛

(ب) هزینه‌های تحمیل شده بر خانواده شامل:

اتلاف هزینه‌های مستقیم آموزشی مانند تامین نوشت افزار و سایر وسایل تحصیل، پرداخت شهریه، حق ثبت نام و کمک‌های اتفاقی به مدارس؛

اتلاف هزینه حمل و نقل و ارتباطات برای رفت و آمد دانش آموز به مدرسه؛

(ج) خسارت‌های وارده به دانش آموز شکست خورده (نفیسی، ۱۳۷۱؛ نقل در توده رنجبر و عراقی، ۱۳۹۷).

۲) دلایل و عوامل مؤثر بر افت تحصیلی

علل و عوامل متعددی سبب ایجاد افت تحصیلی یا اتلاف در نظام آموزش و پرورش می‌شود که می‌توان آنها را به علل و عوامل درونی و بیرونی نظام آموزش و پرورش تقسیم کرد؛ عوامل درونی نظام آموزش و پرورش را نیز می‌توان به عوامل مربوط به برنامه‌های درسی و برنامه‌های آموزشی تقسیم کرد. در عوامل مربوط به برنامه درسی می‌توان به عدم تسلط کافی معلم در تدریس، به کارگیری روش‌های سنتی و حافظه‌مدار و عدم توجه به ایجاد فرصت‌های یادگیری مناسب اشاره کرد؛ عوامل مربوط به برنامه‌های آموزشی شامل مواردی نظیر عدم ارتباط عاطفی صحیح میان معلم و دانش آموز، ضعف تخصصی معلمان و عدم توانایی در جذب دانش آموزان است؛ از میان عوامل بیرونی مؤثر در شکست تحصیلی می‌توان به عوامل اقتصادی-اجتماعی مانند فقر و محرومیت خانواده و عوامل فرهنگی-اجتماعی مانند طبقه اجتماعی، محیط اجتماعی و مسائلی مانند مشکلات خانوادگی و طلاق و نیز عوامل روانی-جسمانی مانند عدم علاقه و انگیزه، کمبود استعداد، اختلالات یادگیری، بحران، بلوغ، ضعف خودپنداره و بیماری‌های جسمانی اشاره کرد (شجاعی شمیرانی و همکاران، ۱۴۰۰).

توده رنجبر و عراقی (۱۳۹۷) عوامل مؤثر در افت تحصیلی دانش آموزان را در ۷ دسته: ۱) عوامل مربوط به خود دانش آموز؛ ۲) عوامل مربوط به خانواده؛ ۳) عوامل مربوط به مدرسه؛ ۴) عوامل مربوط به اجتماع؛ ۵) محتوای کتب درسی؛ ۶) سطح علمی معلم؛ و ۷) ناآشنایی با حیطه عاطفی دانش آموزان تقسیم بندی کرده است؛ همچنین عزیزاده گرجی (۱۳۸۹) عمده‌ترین دلایل افت تحصیلی را در چهار طبقه زیر دسته بندی کرده است:

عوامل فردی: شامل هوش، توجه و دقت، انگیزه، هیجانات و آشفتگی‌های عاطفی و نارسایی‌های جسمی؛

عوامل خانوادگی: شامل روابط خانوادگی، فقر مالی و اقتصادی، فقر فرهنگی والدین، فقدان والدین یا والد؛

علل آموزشی مدرسه: شامل شیوه تدریس معلم، برنامه درسی مدرسه، پیش‌داوری معلم، شرایط فیزیکی کلاس، ارزیابی‌های نادرست معلمان از عملکرد دانش آموزان، پایین بودن نسبت معلم به دانش آموزان، کمبود معلم مجرب، آموزش دیده و علاقه‌مند به تدریس و تحت پوشش قرار نگرفتن دانش آموزان واجب‌التعلیم؛

عوامل آموزشگاهی: شامل روابط معلم و دانش آموز، مهارت معلمان، شرایط آموزشی و امتحانات مطلوب تحصیلی، ارزشیابی، کتاب‌های درسی و مواد آموزشگاهی، ناهماهنگی برنامه و روش‌ها و روش‌های آموزشی، آماده کردن درس و نمره دادن، تقویم و ساعت آموزشی، فضای کلاس و تسهیلات مدرسه، انتظارات مدرسه از دانش آموزان، دوری مدرسه (فاصله خانه تا مدرسه)، تعویض مکرر معلمان (عزیزاده گرجی، ۱۳۸۹؛ نقل در افشاری، ۱۳۹۵). علاوه بر این احمدی (۱۳۶۸) مبانی روانشناختی افت تحصیلی که عوامل افت را بیان می‌کند در موارد زیر بیان می‌دارد:

شرایط اجتماعی و اقتصادی: کودکانی که والدین آنها از قدرت اقتصادی-اجتماعی پایین‌تری برخوردارند و خانواده‌های آنها با محرومیت‌های اقتصادی مواجه می‌باشند، افت تحصیلی بیشتری دارند؛

شرایط آموزشی و امکانات مطلوب تحصیلی: عدم امکانات مطلوب تحصیلی و شرایط آموزشی معمولاً عواملی هستند که در ایجاد افت تحصیلی دخیل می‌باشند؛ امکاناتی از قبیل مدرسه، کلاس، کتاب‌های درسی مناسب و بهره‌مندی از معلمان باسواد و کارآمد، همه از عواملی‌اند که از پیدایش افت تحصیلی پیشگیری می‌کنند؛

شرایط فیزیولوژیک یادگیرنده: معمولاً شرایط فیزیولوژیک دانش آموزان در مدارس ما مورد غفلت قرار می‌گیرند، بعضی‌ها دچار ضعف شنوایی هستند (حدود ۲ درصد سخت‌شنوا هستند). بعضی ضعف بینایی دارند؛

شرایط روانی-حرکتی: مانند دانش آموزانی که مبتلا به صرع می‌باشند (حدود ۲ درصد دانش آموزان مدارس ما صرع دارند) یا دانش آموزانی که دچار لکنت زبان هستند، از آنجا که نمی‌توانند افکار خود را بازگو کنند، دائماً در فشار روانی، اضطراب و تنش به سر می‌برند؛

سازش نیافتگی رفتاری: کودکانی که به ناسازگاری عاطفی مبتلا هستند، از نظر رفتاری با محیط سازش ندارند و از یک تعامل بین فردی به نحو مطلوب برخوردار نیستند؛ ۹۹ درصد از این کودکان در مدارس چون سازگاری با خود و محیط ندارند، افت تحصیلی بیشتری دارند؛ به طور کلی رفتارهایی

از قبیل بیش فعالی، بی توجهی، کمرویی، در خود فروماندگی و پرخاشگری همه تحت عنوان سازش نایافتگی رفتاری خوانده می شوند و در ایجاد افت تحصیلی موثرند؛

شرایط عاطفی و روانی؛ شاید بتوان گفت این مورد در کشور ما عامل اصلی افت تحصیلی می باشد؛ همواره سخن بر سر این است که میان ظرفیت بالقوه کودکان و آنچه انجام می دهند، فاصله ای وجود دارد. امروزه روانشناسان معتقدند نباید صرفاً به دنبال سنجش هوش کودکان بود بلکه باید ظرفیت یادگیری آنها را به دست آورد، زیرا همواره ظرفیت یادگیری بچه ها بسیار بیشتر از آن است که می آموزند (احمدی، ۱۳۶۸)؛ نقل در توده رنجبر و عراقی، ۱۳۹۷). یکی دیگر از عوامل افت تحصیلی انگیزش است؛ وقتی در نظام آموزشی مشکلاتی همچون افت تحصیلی رخ می دهد، از انگیزش یادگیرنده به عنوان یکی از علل مهم یاد می شود و در کاربردهای آموزشی انگیزش، به تعبیر مختلفی از قبیل انگیزش تحصیلی یا انگیزش پیشرفت برخورد می شود و صاحب نظران منبع این انگیزش را گاهی درونی و گاهی بیرونی می دانند؛ در دو دهه اخیر موضوع تأثیر والدین و خانواده بر تحول وضعیت تحصیلی مورد توجه بسیاری از پژوهشگران قرار گرفته است؛ ایچین دمیر

۱ (۲۰۰۹) بیان کرد که پیشرفت تحصیلی به همان اندازه آموزش رسمی، محصول خانواده، جامعه و تعامل با همسالان است (علیمرادی، ۱۴۰۰). لذا در ادامه به نقش و اهمیت خانواده در افت تحصیلی اشاره می شود:

۳) نقش و جایگاه خانواده در افت تحصیلی

خانواده در لغت به معنی خاندان، دودمان و اهل خانه است و طبق تعریف قانون مدنی ایران، خانواده کوچکترین واحد اجتماعی است و در مقابل جامعه از نظر مراقبت و رشد فرزندان مسئول است؛ گونه های خاص مستحکمی از احساسات و عواطف ایجاد و تقویت می گردد (علیمرادی، ۱۴۰۰). از طرفی خانواده در طول تاریخ حیات بشری به عنوان یک نهاد اجتماعی، نقش اساسی در اجتماعی کردن فرزندان، شکل گیری و بروز عواطف انسانی، حفظ ارزش ها، باورها و به طور کلی در سلامت روانی افراد به عهده دارد؛ خانواده ها برای دستیابی به این اهداف مهم مستلزم تشکیل ساخت خانواده، به عنوان یک ساختار سازمانی که نشان دهنده یک سلسله مراتب از افراد است که توسط برخی از مرزهای بین فردی از تعلقات عاطفی، ارتباطات و نقش های خانوادگی نگهداری می شود و اغلب به عنوان یک وضعیت نسبتاً ایستا در نظر گرفته می شود، زیرا تعاملاتی که بین اعضای خانواده مشاهده می شود، زمینه ی پیش بینی انتظارات و الگوهای رفتار بعدی در میان اعضای خانواده را فراهم می نماید (گراوند و همکاران، ۱۴۰۰). به عبارتی خانواده بستر فعلیت یافتن استعدادها و توانایی های انسانی است و بخش عظیمی از ابعاد شخصیت افراد همچون رفتارهای اجتماعی مسئولیت پذیری تحمل و بردباری در برابر دیگران و واکنش های عاطفی در آن شکل می گیرد؛ پدران و مادران خوشایندترین موجودات هستی برای فرزندان هستند و رفتار و منش و روش آنان الگوی مناسب برای کودکان می باشد، افرادی که با کسب تجربه های ناخوشایند در خانواده وارد اجتماع می شوند سازگاری و تفاهم بیشتری با دیگران دارند؛ در حالی که بسیاری از ناکامی ها و شکست ها نیز که به انحراف و ناسازگاری های بعدی منجر می شود، ریشه در ویژگی های خانوادگی دارد (نجفی، ۱۳۹۹)؛ نقل در مهدی مقدم و کدخدایی، ۱۴۰۱).

بدین ترتیب می توان گفت مهم ترین عامل مؤثر در شکل گیری نگرش دانش آموز نسبت به تحصیل، خانواده است، که با مساعد کردن محیط خانواده می توانند باعث پیشرفت فرزندان خود گردند؛ یکی از مهمترین عوامل افت تحصیلی دانش آموزان فقر مالی خانواده است که می تواند غیرمستقیم بر پیشرفت تحصیلی مؤثر باشد؛ مورد دیگر، امنیت محیط خانواده است، نحوه ارتباط والدین با یکدیگر اثر مستقیم روی بچه ها دارد؛ همچنین رسیدگی والدین و مربیان به غیبت های دانش آموزان و جبران عقب ماندگی های درسی نقش مهمی در پیشرفت تحصیلی آنان دارد؛ عدم حضور یکی از والدین نیز بر موفقیت تحصیلی دانش آموزان تأثیر مستقیم دارد؛ به طوری که از دست دادن پدر یا مادر به احتمال زائد مسائل و مشکلات عاطفی فراوانی را می تواند در دانش آموزان، مخصوصاً در دوره ابتدایی و متوسطه اول ایجاد کند و در نتیجه بر موفقیت تحصیلی آنها اثر بگذارد (توده رنجبر و عراقی، ۱۳۹۷). پایین بودن تحصیلات خانواده یکی دیگر از پارامترهایی است که می تواند بر افت تحصیلی تأثیر داشته باشد؛ یکی از روان شناسان تربیتی بر اساس یافته های علمی و تجارب تحقیقاتی خود بیان می کند، والدینی که اهل مطالعه یا علاقه مند به مباحث علمی و یافته های تحقیقاتی هستند و دوست دارند با اهل علم و اصحاب اخلاق حشر و نشر داشته باشند و در مهمانی رفت ها و مهمان دعوت کردن ها به این نکته اهمیت بیشتری می دهند و آن را اصلی ترین معیارهای ارتباطات اجتماعی به شمار می آورند، فرزندان شان بیشترین موفقیت تحصیلی و نوآوری های فکری را از خود نشان می دهند (افشاری، ۱۳۹۵).

همچنین مطالعه دانش آموزانی که دارای افت تحصیلی هستند نشان می دهد یکی از عوامل مؤثر بر این پدیده، مسائل خانوادگی به ویژه از هم گسیختگی خانواده، کم سواد والدین، مشکلات عاطفی، انزوا، جو اجتماعی روانی خانواده، عدم ارتباط صمیمانه با پدر و مادر، میزان درآمد خانواده، شغل والدین، میزان تفاهم والدین، حضور یا عدم حضور والدین، وضعیت تحصیلی سایر خواهران و برادران می باشد که در سلامت روحی و جسمی دانش آموز تأثیر فراوانی می گذارد؛ دانش آموزی که از شرایط خانوادگی مناسب و پشتیبانی و حمایت عاطفی والدین خود برخوردار نیست و نیازهای روحی و روانی اش تأمین نمی شود در پی ارضای احتیاجات خود دچار بی توجهی به تحصیل یا ترک آن می شود؛ پاسخ گفتن به نیازها از سوی والدین لازمه موفقیت هر دانش آموز است در حالی که برخی از والدین بدون آگاهی از وظیفه خود در قبال دانش آموز فقط از او انتظار موفقیت دارند، علاوه بر این نتایج یک تحقیق نشان می دهد که میزان تحصیلات والدین تأثیر فراوانی در کیفیت تحصیلی دانش آموز دارد، زیرا والدین تحصیل کرده به ویژه پدران در حل مشکلات درسی فرزندان بهترین یاور آنها خواهند بود و می توانند برای فرزندان خویش الگوهای بسیار زیبایی از تعلیم و تربیت باشند (مهدی مقدم و کدخدایی، ۱۴۰۱)؛ همچنین با هنر (۱۳۸۰) عوامل افت تحصیلی دانش آموزان مربوط به خانواده را در موارد زیر بیان می کند:

اختلاف خانوادگی و خانواده آشفته، طلاق فیزیکی یا روانی والدین، وجود نامادری یا ناپدری و غیره؛

اختلاف فرزندان با خانواده مانند لجبازی با والدین و اعتراض به جو خانواده؛

وابسته و متکی نمودن فرزندان به والدین در امور درسی و تکالیف منزل از دوران ابتدایی؛

تحقیر، سرزنش و مقایسه نادرست فرزندان با همسالان موفق و در نتیجه پایین آوردن اعتماد به نفس و خود پنداری آنان؛

تغییرات منفی در خانواده مانند ورشکستگی سیاسی و اقتصادی و اعتیاد و غیره؛

تغییر در جهت ارتقای سریع و غیر مترقبه سطح اقتصادی یا اجتماعی خانواده و از خود باختگی و غافل گیر شدن فرزندان وانواع انحرافات (باهنر، ۱۳۸۰؛ نقل در مهدی مقدم و کدخدایی، ۱۴۰۱).

در نتیجه عملکرد تحصیلی ضعیف معمولاً نتیجه عوامل چندگانه ای است که با یکدیگر در کنش متقابلند؛ بنابراین همه عوامل مؤثر در مشکلات تحصیلی لازم است که مورد توجه قرار گیرند؛ از دیگر عوامل مؤثر بر عملکرد تحصیلی دانش آموزان، به میزان تحصیلات والدین اشاره کرد که پژوهش ها نشان داده اند که والدینی که از تحصیلات بالاتری برخوردارند حمایت های تحصیلی مناسبی را برای موفقیت تحصیلی فرزندانشان فراهم می آورند (مک اینتاش ۱، ۲۰۰۸؛ نقل در پیری، ۱۳۹۷). همچنین عواملی مانند فرهنگ پذیری خانواده، مشارکت والدین در امور مدرسه و دبستگی نوجوان- والدین، آمیزش مذهبی والدین با فرزندان، آمیزش خانوادگی، نظارت و کنترل مطلوب، موقعیت اقتصادی- اجتماعی و تعارض خانواده با عملکرد تحصیلی نوجوانان در ارتباط میباشند (پیری، ۱۳۹۷). همچنین بررسی ها نشان داده اند که برای دستیابی افراد به عملکرد مطلوب، در خانواده ها باید نقش ها، وظایف و تکالیف در بین همه اعضای خانواده به طور نظامند و هماهنگ سازمان داده شود؛ تعامل ارتباطی باز، همدلی، ابراز محبت و علاقه، مسئولیت پذیری شخصی و کنترل و مهار فشارهای روحی و روانی به طور مؤثری وجود داشته باشد. طبیعتاً دانش آموزانی که در چنین خانواده هایی زندگی می کنند پیشرفت تحصیلی بالاتر و زندگی سالم تری دارند؛ اما در صورتی که خانواده دارای ساختار منسجم نباشد و دارای تغییرات گسترده باشد می تواند بر انتخاب ها و انتظارات آموزشی دانش آموزان تأثیر منفی داشته باشد و زمینه ساز افت تحصیلی آنان گردد (گراوند و همکاران، ۱۴۰۰).

نتیجه گیری

آموزش و پرورش یکی از قدیمی ترین نهادهای اجتماعی است که از بدو تشکیل زندگی گروهی انسان در پاسخ به نیاز انسان ها در روابط متقابل به شکل ابتدایی خود وجود داشته است؛ آموزش و پرورش رسمی از اوایل قرن حاضر به صورت یک نظام فراگیر ابتدا جوامع پیشرفته و متعاقب آن سراسر جوامع در حال پیشرفت را فرا گرفته است و امروز جامعه ای نیست که این نظام نقشی در تحول و پیشرفت آن نداشته باشد (مهدی مقدم و کدخدایی، ۱۴۰۱). پیشرفت تحصیلی یکی از شاخص های موفقیت در نظام آموزش و پرورش هر کشور بوده و هر کسی بر آن است تا عوامل مرتبط با آن را بیابد و زمینه پیشرفت دانش آموزان را فراهم آورد؛ از طرفی آموزش و پرورش با مشکلاتی دست به گریبان است، یکی از شایع ترین مشکلات در سطوح مختلف تحصیلی، افت تحصیلی است. افت تحصیلی، کاهش عملکرد تحصیلی دانش آموز از سطح رضایت بخش به سطح نامطلوب است و یکی از مشکلات عمده نظام های آموزشی در عصر حاضر است بطوری که هر سال مقادیر زیادی از امکانات مالی و نیروهای انسانی، آموزشی و پرورشی به این معضل اختصاص می یابد. بطور کلی عوامل افت تحصیلی را بر دو نوع تقسیم شده اند: ۱- عوامل داخلی ۲- عوامل خارجی. عوامل داخلی:

¹ McIntosh

عواملی هستند که عمدتاً مربوط به خود سازمان آموزش و پرورش می باشد و از دورن سازمان سرچشمه می گیرد مانند نا متناسب بودن هدفها و محتوای برنامه با نیازهای، استعدادها و علایق فراگیران، نامناسب بودن روش های برنامه ها و امکانات آموزش و پرورش با محتوای برنامه ها، نامتناسب بودن فضای آموزشی مدرسه و کلاس و غیره. عوامل خارجی: عواملی هستند که مربوط به خود نظام آموزش و پرورش نمی شوند. بلکه خارج از نظام آموزش و پرورش بر کار این سازمان تاثیر می گذارند و باعث افت تحصیلی دانش آموزان می شوند (طیبیان و کریمیان، ۱۳۹۷).

خانواده به عنوان یک نهاد اجتماعی علی رغم دگرگونی های بسیار هنوز هم در رشد روانی بهنجار و انتقال ارزش های فرهنگی هر جامعه کارکرد اساسی را به عهده دارد و باید برای قوام و تحکیم جایگاه برنامه ریزی های جهانی ملی و منطقه ای صورت گیرد. رشد و تکامل و فعال شدن استعدادها و توانایی های هر شخص مستلزم وجود خانواده سالم، جامعه سالم و موقعیت (مجموع شرایط زمانی مکانی مؤثر و سالم است و توأم بودن آنها از ضرورت های آموزش و پرورش مؤثر و موفق است. پژوهش های بسیاری (پولکی و ورنانن^۱، ۲۰۱۶؛ رانی و سیدیکوای^۲، ۲۰۱۵؛ معصومی و همکاران، ۱۳۸۶ و نظری و همکاران، ۱۳۹۱) نشان دادند که خانواده و ساختار حاکم بر آن از جمله عوامل مؤثر بر افت تحصیلی هستند (گرانوند و همکاران، ۱۴۰۰). لذا این پژوهش با هدف مروری بر نقش خانواده در افت تحصیلی دانش آموزان انجام گرفت؛ بطور کلی بیان شد خانواده به عنوان نخستین محیطی که در رشد و پرورش ابعاد مختلف در انسان اعم از جنبه های معنوی، عاطفی، شناختی و اجتماعی دانش آموزان نقش دارد. بر اساس نظر معلمان در درجه اول مسائل خانوادگی و اجتماعی و سپس به ترتیب عدم توانایی و عدم کوشش سبب افت تحصیلی دانش آموزان شده است همچنین از دیدگاه دانش آموزان علل شکست در مرتبه اول به عدم کوشش و درجه دوم و سوم به ترتیب مسائل خانوادگی و اجتماعی و عدم توانایی نسبت داده اند (توده رنجبر و عراقی، ۱۳۹۷). مطابق یافته های پژوهش حاضر از جمله عوامل خانوادگی مؤثر بر افت تحصیلی می توان به: فقر مالی خانواده، امنیت محیط خانواده، عدم حضور یکی از والدین، پایین بودن تحصیلات خانواده، والدین اهل مطالعه، هم گسختگی خانواده، کم سواد والدین، مشکلات عاطفی، انزوای جو اجتماعی روانی خانواده، عدم ارتباط صمیمانه با پدر و مادر، میزان درآمد خانواده، شغل والدین، میزان تفاهم والدین، وضعیت تحصیلی سایر خواهران و برادران، فرهنگ پذیری خانواده، مشارکت والدین در امور مدرسه و دبستگی نوجوان- والدین، آمیزش مذهبی والدین با فرزندان، نظارت و کنترل مطلوب اشاره نمود.

منابع

- افشاری، ملوس (۱۳۹۵). بررسی علل افت تحصیلی و تاثیر سطح سواد والدین بر پیشرفت تحصیلی دانش آموزان. کنفرانس بین المللی پژوهش در مهندسی، علوم و تکنولوژی.
- پورقاز، عبدالوهاب (۱۳۸۰). بررسی عوامل مؤثر بر افت تحصیلی دانش آموزان ابتدایی چابهار. مجله علوم انسانی دانشگاه سیستان و بلوچستان، (۱۴)، ۸۷-۱۰۸.
- پیری، حسین (۱۳۹۷). نقش میانجیگرانه سبک های هویت و سازگاری اجتماعی در رابطه بین ساختار خانواده و افت تحصیلی دانش آموزان متوسطه دوم (پایان نامه کارشناسی ارشد)، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
- توده رنجبر، محسن، عراقی فاطمه (۱۳۹۷). بررسی عوامل مؤثر در افت تحصیلی دانش آموزان و نقش انگیزش در پیشرفت تحصیلی. دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، ۱(۸)، ۹۲-۱۰۱.
- دلاکه، مصطفی (۱۳۸۰). تحلیل عوامل مؤثر بر دانش آموزان در معرض افت تحصیلی از دیدگاه معلمان مدارس ابتدایی تهران (پایان نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- رحیمی پردنجانی، سجاد، حشمتی، هاشم، مقدم، زهرا (۱۳۹۳). بررسی فراوانی و عوامل مؤثر در افت تحصیلی دانشجو یان ساکن خوابگاه دانشکده های پیراپزشکی و بهداشت دانشگاه علوم پزشکی گلستان در سال تحصیلی ۹۱-۱۳۹۰. مجله دانشگاه علوم پزشکی تربت حیدریه، ۲(۱)، ۱۶-۲۷.
- رنجگر، بایرامعلی، میرهاشمی، مالک، پاشاشریفی، حسن (۱۴۰۰). فراتحلیل تأثیر عوامل فردی، آموزشی و خانوادگی در عملکرد تحصیلی دانش آموزان دبیرستانی. پژوهش در نظام های آموزشی، ۱۵(۵۴)، ۱۸-۳۲.

¹ Pölkki & Vornanen

² Rani & Siddiqui

شجاعی شمیرانی رضا، ابراهیم زاده عیسی، شفیق نرگس، نوروز زاده رضا (۱۴۰۰). بررسی فراتحلیلی بعضی عوامل خانوادگی، فردی و آموزشی مؤثر در افت تحصیلی دانش آموزان مقطع متوسطه. فصلنامه علمی - پژوهشی تعلیم و تربیت، ۳۷ (۱)، ۳۳-۵۲.

طیبیان، شیوا، کریمیان، حبیب الله (۱۳۹۷). بررسی و مقایسه میزان تاثیر عوامل خانوادگی و اجتماعی مؤثر بر افت تحصیلی دانش آموزان (مطالعه موردی دانش آموزان دختر مقطع اول و دوم و سوم متوسطه). پژوهش اجتماعی، ۱۰ (۴۰)، ۶۴-۸۶.

علیزاده گرجی، خورشید (۱۳۸۹). رابطه ی افت تحصیلی با افت ریاضی مدرسه ای، یازدهمین کنفرانس آموزش ریاضی ایران ساری.

علیمردانی، زینب (۱۴۰۰). بررسی و تحلیل نقش اشتیاق و انگیزش تحصیلی در پیشرفت دانش آموزان. فصلنامه علمی رهیافت های نوین در مطالعات اسلامی، ۳ (۶)، ۱۸۳-۲۰۴.

گراوند، یاسر، بهروزی، ناصر، کوهی، محمد، زارع نژاد، سمیه، علیزاده، زهرا (۱۴۰۰). نقش واسطه ای سبک های هویتی در رابطه ی میان ساختار خانواده و افت تحصیلی. فصلنامه مهارت های روانشناسی تربیتی، ۱۲ (۲)، ۶۷-۸۱.

معصومی، ممیر مظفر، حسین زاده لطفی، فرهاد، شاهورانی، احمد، رشیدیان، زهرا (۱۳۸۶). بررسی علل افت تحصیلی دانش آموزان دوره متوسطه شهر خرم آباد در درس ریاضی، مجله ریاضیات کاربردی، ۴ (۱۴)، ۷۵-۸۸.

ممشلی، محمد (۱۳۹۰). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر افت تحصیلی دانش آموزان دبیرستان های مینودشت (پایان نامه کارشناسی ارشد) دانشگاه پیام نور، خراسان رضوی، ایران.

مهدی مقدم، امیرحسین، کدخدایی، فاطمه (۱۴۰۱). تاثیر اختلافات خانوادگی و خانواده در افت تحصیلی و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان. مجله پیشرفت های نوین در روانشناسی. علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ۵ (۵۷)، ۹۷-۱۱۰.

نظری، علی محمد، امینی منش، سجاد، شاهینی، علی (۱۳۹۱). ساختار خانواده، نظارت والدین و هم نشینی با همسالان بزهکار در نوجوانان پسر بزهکار و بهنجار. پژوهش در سلامت روان شناختی، ۶ (۴)، ۶۰-۶۸.

- Na, C. (2017). The Consequences of School Dropout among Serious Adolescent Offenders: More Offending? More Arrest? Both?. *Journal of research in crime and delinquency*, 54(1), 78-110.
- Pölkki, P. L., & Vornanen, R. H. (2016). Role and success of Finnish early childhood education and care in supporting child welfare clients: perspectives from parents and professionals. *Early Childhood Education Journal*, 44(6), 581-594.
- Rani, S., & Siddiqui, M. A. (2015). A Study of Home Environment, Academic Achievement and Teaching Aptitude on Training Success of Pre-Service Elementary Teachers of India. *Journal of Education and Practice*, 6(28), 91-96.
- UNESCO (1984). *Mathematics for All: Problems of cultural selectivity and unequal distribution of mathematical education and future perspectives on mathematics teaching for the majority*. Report and papers presented in theme group I, 'Mathematics for All' at the 5th International Congress on Mathematical Education, Adelaide - Australia, August 24-29, 1984. ED-86/WS/84